

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

Торайғыров университетінің ХАБАРШЫСЫ

Экономикалық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК

Торайғыров университета

Экономическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3552

№ 3 (2024)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Экономическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ93VPY00029686

выдано
Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области экономики, управления,
финансов, бухгалтерского учета и аудита

Подписной индекс – 76133

<https://doi.org/10.48081/NCQE5133>

Бас редакторы – главный редактор
Давиденко Л. М.
доктор PhD

Заместитель главного редактора
Ответственный секретарь

Гребнев Л. С., *д.э.н., профессор*
Шеримова Н. М., *магистр*

Редакция алкасы – Редакционная коллегия

Шмарловская Г. А.,	<i>д.э.н., профессор (Беларусь);</i>
Кунязов Е. К.,	<i>доктор PhD, доцент;</i>
Алмаз Толымбек,	<i>доктор PhD, профессор (США);</i>
Мукина Г. С.,	<i>доктор PhD, ассоц. профессор, доцент;</i>
Алтайбаева Ж. К.,	<i>к.э.н.</i>
Мусина А. Ж.,	<i>к.э.н., ассоц. профессор, доцент;</i>
Титков А. А.,	<i>к.э.н., доцент;</i>
Омарова А. Р.	<i>технический редактор.</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

<https://doi.org/10.48081/YWKJ7366>

***А. Е. Жамиева¹, Г. А. Насырова², А. С. Нарынбаева³,
Г. Е. Нурбаева⁴**

^{1,2}Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.;

³Инновациялық Еуразия университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.;

⁴Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

¹ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7921-847X>

²ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6819-4946>

³ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>

⁴ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7006-4403>

*e-mail: zhami2805@mail.ru

КӨМІРТЕГІ САЛЫҒЫН ЕНГІЗУДІҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Мақалада Қазақстанда көміртегі салығын енгізудің алдындағы мән-жайлары ашылады. Авторлар оны енгізудің шетелдік тәжірибесін және отандық экологиялық салық салудың ретроспективасын ұсынады. Осылайша, 1991 жылы көміртегі салығын алғаш енгізген Швецияда көмірқышқыл газының шығарындылары 25 % - ға қысқарды, ал оның экономикасы 75 % - ға өсті. Көміртегі салығы атмосфераға парниктік газдар шығарындыларын азайтудың экономикалық тиімді әдісі ғана емес, сонымен қатар таза энергия көздеріне көшуді ынталандыруға бағытталған саяси стратегия болып табылады. Зерттеу нысаны ретінде көміртегі салығы әлемдік және отандық тәжірибеде қолданылатын негізгі жасыл қаржы құралы ретінде анықталды. Мақалада оны енгізудің қазақстандық экономика үшін артықшылықтары мен кемшіліктері ашылған. Зерттеу барысында Қазақстанда ұзақ жылдар бойы басқа салықтармен салыстырғанда экологиялық төлемдерден мемлекеттік бюджетке түсетін түсімдер елеусіз қалғаны анықталды. Көміртегі салығын енгізу жақын арада қажет, өйткені отандық экспорттаушылар жақын арада Еуроодақ бюджетіне шекара салығын төлеуге мәжбүр болады. Қазақстандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін 2023 жылы «Қазақстан Республикасының 2060 жылға дейінгі көміртегі бейтараптығына қол жеткізу

Доктринасы» қабылданды. Авторлар таяу болашақта жасыл салық салуды дамытудың негізгі бағыттарын ұсынды.

Негізгі сөздер: көміртегі салығы, экологиялық төлемдер, салықтық жеңілдіктер, парниктік газдар шығарындылары, көміртегі квоталары, көміртегі бейтараптығы, декарбонизация.

Кіріспе

Әлемде қолданылатын жасыл қаржы құралдарының бірі көміртегі немесе карбон салығы болып табылады. Ол энергияны тұтыну үшін қазбалы отынды пайдаланушылардан алынады. Көміртек салығын енгізудің мәні - бұл экологиялық таза энергияны кәсіпорындар мен халықтың қолдануға көшуіне қозғаушы айтарлықтай тежеуші фактор болуына жеткілікті жоғары ставкасының болуы. Көміртек салығын енгізудің іргелі негізін Пигу теориясы деп атауға болады. Ағылшын ғалымы қоршаған ортаның ластануын қосқанда қоғамға әсер ететін жанама әсермен бірге жүретін өндірісті, соның ішінде кәсіпорындарға салық салу түсінігін енгізді. Пигу салығы (немесе пигуан салығы) ғаламдық жылыну шығындарын өз өндірушілеріне қайтаруға мүмкіндік береді.

194 елді, соның ішінде Еуропалық Одақты біріктірген Париж келісімі (2015) парниктік газдар шығарындыларын азайтудың негізгі құралы ретінде көміртегі салығын ұсынды. Энергетика және өңдеуші кәсіпорындар үшін мұнай және басқа да CO_2 ауыр тауарларды сатып алуға салық енгізілуде. Тұтынушылардан негізінен бензин сатып алу және қазба отындарын үйде тұтыну үшін ақы алынады. Париж келісімінің алдындағы Киото хаттамасы рұқсат етілген шығарындылар деңгейін белгілейтін және нарықтық күштерге көміртегі бағасын анықтауға мүмкіндік беретін шекті және сауда жүйесі арқылы елдерге парниктік газдар шығарындыларын азайтудың негізін қалады [1]. 2015 жылғы келісім елдер арасындағы климаттың өзгеруіне қосқан үлестері бойынша айырмашылықтарды мойындай отырып, елдердің климаттық мақсаттарының ашық мониторингі мен есеп беруіне негіз болды. Қазақстанның жаңа экологиялық кодексі қоршаған ортаның ластануы үшін жауапкершілікті күшейтіп, жасыл қаржы нарығының негізін қалайды. Экологиялық саясат мәселелерін шешуде салық салу маңызды рөл атқаратындықтан, бұл қарастырылатын тақырыптың өзектілігін анықтайды.

Материалдар мен әдістер

Экологиялық мәселелерді салық салу, оның ішінде көміртегі салығын енгізу арқылы шешу саласындағы зерттеулерді көптеген отандық және шетелдік экономистер жүргізді. Шетелдік практиктер Beaufils T., Carattini S., Le T., Metcalf G., Sun X. көбінесе салықты экологиялық саясатты жүзеге

асыруда ынталандыратын тұтқа ретінде қарастырады. Қазақстандық мамандар Есекина Б.К., Прманова Н., Кожумова А. негізінен экологиялық салықтарды өздерінің фискалдық қызметі тұрғысынан пайдаланады. Зерттеулерде жиі кездесетін нәрсе – экологиялық төлемдер мен оны төлейтін ұйымдардың қоршаған ортаға келтірген зияны арасындағы байланысты анықтауға ұмтылу. Әдебиеттерді шолу көміртегі салығы қазіргі уақытта экологиялық төлемдердің барлық түрлерінің ішінде ең танымал екенін көрсетті. Зерттеудің мақсаты салық жүйесіндегі экологиялық бағытты күшейту үшін көміртегі салығын енгізуді қарастыру болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- оны енгізуде артықшылықтары мен кемшіліктерін ашу;
- көміртегі салығын ендіруде шетел тәжірибесін зерттеу;
- экологиялық төлемдердің отандық тәжірибесін қарастыру.

Зерттеудің ақпараттық және фактілік базасы отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері, қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер, Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің (бұдан әрі – Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі) статистикалық деректері болды.

Нәтижелері мен талқылау

Париж келісімі бойынша міндеттемелерді орындау аясында көміртегі салығын енгізу жаһандық жылынуды тоқтатуға көмектеседі және климаттың өзгеруімен күресу бойынша жаһандық талпынысқа үлес қосады. Көміртегі салығынан түсетін түсімдер мемлекеттік тапшылықты азайтуға, жеке немесе корпоративтік салықтарды азайтуға, мемлекеттік инвестицияларды қаржыландыруға және салық төлеушілерге бір реттік жеңілдіктер түрінде өтемақы төлеуге пайдаланылуы мүмкін [3]. Басқаша айтқанда, көміртегі салығын енгізудің оң аспектілері:

-көмірқышқыл газының шығарындыларын азайту. Алдын ала бағалаулар бойынша, тоннасына 50 АҚШ доллары көлеміндегі салық жаһандық шығарындыларды 20%-ға азайтуы мүмкін;

-таза энергияны енгізуді ынталандыру. Дегенмен, Париждік келісімнің мақсаттарына қол жеткізу парниктік газдардың жаһандық шығарындыларын азайту процесіне ашықтықты, әділеттілікті және қатысуды қамтамасыз ету бойынша қосымша шараларды талап етеді;

-жасыл бастамалар қорын құру. Үкімет көміртегі салығынан түскен түсімдерді таза технологияларды зерттеу мен әзірлеуге, қоршаған ортаны қалпына келтіру жобаларына және әлсіз топтарға қолдау көрсетуге арналған қаражатқа инвестициялау үшін пайдалана алады, өйткені салықтың бағасын тұтынушылар төлейді [4];

- аймақтық даму. Жергілікті билік қайтарылған кірістерді қалай пайдалануды, басқа салықтарды азайтуды немесе «жасыл» бастамаларды инвестициялауды дербес шеше алады;

- әкімшіліктік тиімділік. Шығарындылар жеңілдігі саудасымен немесе «жасыл» субсидияларды басқарумен салыстырғанда, жанармайға салық салудың қолданыстағы жүйесіне негізделген көміртегі салығы әкімшілік бюрократияны барынша азайтады;

- бірнеше ағындардан парниктік газдар шығарындыларын азайту мүмкіндігі. Өнеркәсіптік кәсіпорындар бірнеше деңгейде салық салынатындықтан табиғатты қорғау ережелерін айналып өте алмайды;

- климаттың өзгеруіне байланысты нарықтағы сәтсіздіктерді түзету үшін нақты экономикалық негіздің болуы;

- «даму үшін құқық» мәселелелерін болдырмау. Көміртегі салығы ұлттық дамудың экологиялық саясатына қайшы келмейді. Негізінде климаттың өзгеруін азайтуға бағытталған кез келген экологиялық саясат шағын дамып келе жатқан өнеркәсіптерге немесе елдерге ауыртпалық түсірмеуі керек;

-салық сомасының көміртегінің нақты шығарындыларымен тікелей байланысы. Салық әділетті, өйткені әрбір тұтынушы тұтынатын көміртегі мөлшеріне қарай салық салынуы керек [5].

Көміртегі салығының жағымды жақтарының болуына қарамастан, жағымсыз жақтарының бары айқын:

- салықтың регрессивті сипаты. Мұның салдары ішінара салықтан босату немесе субсидиялау арқылы жеңілдетілуі мүмкін;

- көміртегі салығының шығарындыларға әсерінің шынайылығына күмәндануы. Климаттың өзгеруі туралы ғылыми идеяларға, тіпті оларды теріске шығаруға дейін сенімсіздікті білдіретін «климаттық скептицизм» тіркесі пайда болды;

- қоғамдық қарсылық. Жанармайға салынатын салықтарына қарсы жаппай наразылықтар қазбалы отынға жататын немесе көмір, мұнай және газды пайдалану деңгейі жоғары аймақтарға тән;

- тәуекелдер мен бәсекеге қабілеттілік. Көміртегі салығын болдырмаудың бір түрі ретінде өндірісті шетелге көшіру кезінде «көміртегі ағуы» қаупі бар. Салық кәсіпорынның шығындарын арттырып, бәсекеге қабілеттілігін төмендетуі мүмкін;

- көміртегі салығының баламасын пайдалану мүмкіндігі [6].

Көміртегі салығының жағымсыз әсерін азайту үшін ең қарапайым шешім салық жеңілдіктерін енгізу немесе табысы аз адамдар үшін ақшаны қайтару механизмін енгізу болады. Бұл әдістердің кемшілігі олардың төмен

экономикалық тиімділігі болып табылады, өйткені олар қолданыстағы салықтардың әсерін төмендетпейді. Әрине, салықтық жеңілдіктер немесе регрессивті нәтиженің орнын толтыру үшін ақшаны қайтару жүйесі көміртегі салығы бойынша түсімдерді пайдаланудың жалғыз мүмкіндігі емес. Бірақ бұл қаражатты шағын өндірушілер мен табысы төмен қауымдастықтарды субсидиялауға инвестициялау олардың таза энергияға көшуін ынталандырады. Көміртегі салығының тиімділігін арттыру үшін оның ставкаларын екі есе арттыру жеткілікті, бұл декарбонизация үшін жеткілікті күшті экономикалық сигналдар береді, экологиялық таза өмір салты бойынша мемлекеттік білім беру бағдарламаларын іске асыру міндетті болуын қажет етеді [7]. Дүниежүзілік банктің мәліметтері бойынша, бүгінде 60 ел көміртегі салығын немесе жыл сайынғы парниктік газдар шығарындыларының 13 %-ын қамтитын көміртегі саудасын пайдаланады. Тағы 88 ел Париж келісімін ратификациялау үшін көміртегі салығын енгізуге ниетті, бұл жаһандық шығарындылардың тағы 56 % құрайды. Сонымен қатар 51 мемлекет аймақтық және жергілікті бастамаларды қолданады [8].

Ұлыбритания өнеркәсіптік жанармайға ішкі салық салады және ірі эмитенттер үшін ЕО шығарындыларымен сауда жеңілдіктері жүйесіне қатысады. Қабылданған шаралардың нәтижесінде кәсіпорындардың көпшілігі көмірден табиғи газға көшті, бұл парниктік газдар шығарындыларының 1890 жылдан бергі ең төменгі деңгейге дейін төмендеуіне әкелді. Ұлыбританияның көміртегі салығы отандық бизнес үшін шетелден арзанырақ, бірақ жоғары көміртегі импортына байланысты шетелдік компаниялармен бәсекелесу үшін қажет. Еуропалық одақ атмосфераға жыл сайынғы шығарындылар көлемі бойынша алғашқы үш елдің бірі болып табылады, бұл барлық шығарындылардың 22 % құрайды. Еуропа көміртегі салығы салынбайтын басқа елдерде орналасқан кәсіпорындардың отынды демпингтік бағамен сатуына жол бермеу үшін импортқа шекаралық көміртегі салығын енгізді.

Америка Құрама Штаттары планетаның климатына әсер ететін газдардың жалпы шығарындыларының 25 % шығарады. Бірақ олар Париж келісімінен шығып, көптеген табиғатты қорғау ұйымдарының күш-жігеріне қарамастан федералды көміртегі салығын енгізбеді. АҚШ Конгресі көміртегі салығын енгізуді қолдамады және болашақта осы саладағы кез келген салық реформасын айыптау туралы шешім қабылдады. Бірнеше штаттар өз аумақтарында шығарындыларды қамтитын көміртегі салығын енгізді. Жергілікті бюджеттерден алынатын экологиялық төлемдердің негізгі мақсаты қоршаған ортаға құрметпен қарауды ынталандыру болып табылады [9].

2019 жылы Сингапур Оңтүстік-Шығыс Азияда бірінші болып жылына 25 000 тонна немесе одан да көп парниктік газдар шығарындыларын өндіретін кәсіпорындарға көміртегі салығын енгізді, соның ішінде мұнай өңдеу зауыттары мен электр станциялары. Сингапур экономикасы экспортқа көбірек бағытталғандықтан, көміртегі салығы парниктік газдар шығарындыларын азайтуды ынталандырумен қатар, отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін сақтауға арналған. Салықтан түсетін кіріс саланы көміртексіздендіруді ынталандыруды қаржыландыру үшін өте маңызды. 2024 жылы көміртегі салығының мөлшерлемесі бес есе артып, тоннасына 18,60 АҚШ долларын құрады. Салық салынатын шығарындылардың 5 %-ын өтеу үшін бизнеске халықаралық көміртегі несиелерін сатып алуға рұқсат етіледі, бұл сонымен қатар жоғары сапалы көміртегі несиелеріне сұранысты арттырады және жақсы жұмыс істейтін және реттелетін көміртегі нарықтарының дамуына катализатор ретінде жұмыс атқарады.

2023 жылы Үндістан әлемдегі ең көп қоныстанған ел болды, ал бұл планетадағы экологиялық жағынан ең қолайсыз жерлердің бірі. 2010 жылы Үндістан жергілікті өндірілген және импортталатын көмірдің тоннасына 50 рупий (1 доллардан аз) көлеміндегі жалпы ұлттық көміртегі салығының мөлшерлемесін белгіледі. Қазіргі 400 рупий (тоннасына 4,83 доллар) көміртегі салығының ставкасы импортқа тәуелділікті қалдырады және отандық көмірді сатуды азайтады. Осы елдің алдағы жоспарларына көміртегі шығарындыларын 1 млрд тоннаға қысқарту, 2030 жылға қарай жаңартылатын энергия көздері есебінен оның қажеттілігінің 50 %-ын қамтамасыз ету және 2070 жылға қарай көміртегі шығарындыларын нөлге дейін жеткізу кіреді.

Бүгінгі таңда Қазақстан әлемдегі парниктік газдар шығарындыларының ең ірі көздерінің бірі болып табылады (көміртегі қарқындылығы бойынша елдердің әлемдік рейтингінде 11 орын). Қазақстанда климаттың өзгеруінің жағымсыз салдары көбейіп келеді, бұл халықтың денсаулығына, экономикасына, инфрақұрылымына және қоршаған ортаға қауіп төндіреді. Мемлекет экономиканың энергетикалық секторындағы үлкен үлесіне байланысты климаттың өзгеруіне тәуелді. Жалпы бастапқы энергияның 98 %-ын қазбалы отын құрайды. Бұл ретте Қазақстанда өндірілетін шикі мұнайдың 80 пайызы, табиғи газдың 90 % экспортталады [10].

1999 жылы парниктік газдар шығарындылары 189 миллион тонна CO₂ деңгейінде болды. 2000 жылдан кейін қазба отын және тау-кен өнеркәсібі өнімдерін өндірудің қарқынды өсуі нәтижесінде бұл көрсеткіш 1999 жылғы деңгейден 104 %-ға дейін өсті. Экология және табиғи ресурстар министрлігінің соңғы мәліметтері бойынша парниктік газдардың жалпы

шығарындылары 2020 ж. 362,9 млн. тоннаны құрады, бұл 1990 жылмен салыстырғанда 11,1 %-ға аз, бұл парниктік газдар шығарындыларын азайтуға бағытталған күш-жігерден гөрі сол кездегі тау-кен өнеркәсібінің дамымағандығынан болуы ықтимал. 2022 жылдың соңында Көміртегіні бюджеттеу кезеңіне Қазақстан Республикасының парниктік газдар шығарындыларының шекті рұқсат етілген көлемін айқындайтын Көміртегі бюджеті құрылды. Көміртегі бюджетіне сәйкес 2025 жылға қарай парниктік газдардың жалпы шығарындылары 354 миллион тонна CO₂ құрауы тиіс.

Қазба отындары қазіргі уақытта экспортта басым, яғни Қазақстанның кіріс деңгейі бойынша күрделі емес экономикаға ие. Қазіргі қазба импорттаушылар көміртегісіз экономикаға көшу бойынша стратегияларын белсенді түрде жүзеге асыруда. Негізгі экспорттық нарықтардағы көмірсіздендіру қазбалы отынға сұранысты азайтады, бұл Қазақстанның қазба отын өндіру және өңдеу өнеркәсібінде жұмыс атқармайтын активтерін құруға әкелуі мүмкін.

Қоршаған орта және климаттың өзгеруі бойынша ЕО-Орталық Азия жұмыс тобының белсенді мүшесі ретінде Қазақстан 2016 жылы Париж келісімін ратификациялады. Қазақстанның ұлттық үлесінде 2030 жылға қарай парниктік газдар шығарындыларын 15 %-ға қысқарту және 2060 жылға қарай жалпы экономикада таза нөлдік шығарындыларға (көміртекті бейтараптық) қол жеткізу міндеті қойылған. Терең декарбонизация институционалдық және құқықтық ортада елеулі өзгерістерді, нарықтарды қалыптастыруды және инфрақұрылымдық, технологиялық және әлеуметтік өзгерістерді талап етеді. Жаңғыртылатын энергия көздерінің үлесін қазіргі 3 %-дан 70 %-ға дейін ұлғайту, ал қазбалы энергия ресурстарының үлесін 3,5 есеге 30 %-ға дейін төмендету жоспарлануда. Осы мақсатқа жету үшін Қазақстан Республикасының 2060 жылға дейінгі көміртегі бейтараптығына қол жеткізу Доктринасы қабылданады. Көміртегі бейтараптығына көшудің бұл ұзақ мерзімді көрінісі болашақта ұлттық экономиканы климаттық бейтарап модельге бейімдеу үшін қажетті өзгерістер мен шаралардың алғашқы кешенді бағасы болып табылады [2]. Қазақстанның жаңа экологиялық кодексі қоршаған ортаның ластануы үшін жауапкершілікті күшейтіп, жасыл қаржы нарығының негізін қалайды. Жаңа экологиялық саясаттың міндеттерін шешуде салық салу маңызды рөл атқарады.

Алғашқы экологиялық төлемдер 1991 жылы «Қазақстан Республикасындағы салық жүйесі туралы» Заң енгізілді. Алғашқы экологиялық заңнамалық актілердің бірі 1991 жылғы «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңы болды, ол 2007 жылы қауіпті технологиялар мен жабдықтарды пайдалану саласындағы қатаң экологиялық талаптарды

көздейтін Экологиялық кодекспен ауыстырылды. Қазақстандағы нормативтік және заңнамалық актілерде «экологиялық салық» ұғымы жоқ. Қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін, яғни экологиялық заңнамаға сәйкес тиісті экологиялық рұқсат және қоршаған ортаға әсер туралы декларация негізінде жүзеге асырылатын ластаушы заттардың шығарындылары мен төгінділері үшін алым алынады. 2000 жылдары қоршаған ортаны ластағаны үшін ақы алынса, 2007 ж. ол қоршаған ортаға эмиссия үшін төлеммен ауыстырылды. 2022 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Салық кодексіне сәйкес қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін алым алынады. Шетелдік тәжірибеде олар көбінесе шығарындылар үшін төлем емес, қоршаған ортаға зиян келтіретін түпкілікті өнімнен алынатын экологиялық салықты пайдаланады [11].

Экологиялық төлемдердің көздеріне қатысты белгілі бір айқындық пен тиімді саясат жоқ. Экологиялық төлемдердің түсімдері олардың есепке алыну деңгейіне қарай республикалық және жергілікті бюджеттерге есептеледі. Қаржы ресурстарын пайдалану кезінде техногендік факторлардың экологиялық жағдайға теріс әсері бар аймақтарда қоршаған ортаны қорғау шараларына тәуелділіктің төмен деңгейі байқалады. 2013–2023 жылдарға арналған экологиялық төлемдердің түсімдері Қазақстан Республикасының бюджеттері бойынша бөлінуі 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – 2013–2023 жылдарға арналған экологиялық төлемдердің түсімдері Қазақстан Республикасының бюджеттері бойынша бөлінуі, млн тенге [12]

Жалпы алғанда, талдау мемлекеттік бюджетке экологиялық төлемдерден түсетін түсімдердің салыстырмалы түрде төмендігін көрсетеді. 2013–2022 жылдар аралығында жергілікті бюджеттің кірісі 3 млрд тенгеден аспады, 2019 жылы. теріс мәнді көрсетті. 2023 жылы кірістердің күрт өсуі

қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемдердің өсуіне байланысты. Жаңашылдық болып жергілікті атқарушы органдардың қоршаған ортаны қорғау шараларын 100 пайыз көлемінде түсетін экологиялық төлемдер есебінен қаржыландыруға міндетті болуы. Бұрын қоршаған ортаны қорғау шараларына эмиссиялар үшін алынған төлемдерді арнайы жұмсау туралы заңнамада міндеттеме болмаған. Ал бұл түскен қаражаттың 45 пайызға жуығын ғана жергілікті атқарушы органдардың қоршаған ортаны қорғауға бөлуіне әкелді. Мемлекеттік органдар «Өндіруші салалардың ашықтығы бастамасының» бөлігі ретінде табиғатты қорғау шараларын жүзеге асыруы қажет және осындай іс-шаралар бюджетін жариялап отыруы тиіс [13].

Қорытынды

Көміртегі салығын және сауда құралдарын таза энергия стандарттарымен, тиімділікті ынталандырумен, инфрақұрылымды жаңартумен және көмір, мұнай және газ өндірісіндегі басқарылатын құлдыраумен біріктіру салықтың әсерін барынша арттыруы мүмкін. Дегенмен, дүние жүзіндегі барлық елдер көміртегі салықтарын экологиялық мәселелерді шешуді ынталандырудың тиімді құралы деп санамайды. Кейбір саясаткерлердің көзқарасы бойынша бұл салық тек өнім бағасының өсуіне ықпал етеді, ал табиғатты қорғау шараларына әкелмейді. Қазақстанда парниктік газдар шығарындыларын азайту жобалары үшін кепілдендірілген ақша ағынын қамтамасыз ету мақсатында энергияға көшуді декарбонизациялауды қолдау үшін ұлттық көміртегі қорын құру ұсынылуда. Бұл өтемақы қоры экологиялық әділеттіліктің кепілі болып табылады, яғни қоршаған ортаны ластаушылар климаттың өзгеруінің салдары үшін жауапты болады. Дүние жүзіндегі жағымсыз өзгерістерге бейімделу, өйткені су тасқыны, орман өрттері және теңіз деңгейінің көтерілуі сияқты климатқа байланысты апаттардың құрбандары олардың қайғылы жағдайына әкелген әрекеттерде аз рөл атқарады. Қор CO₂ тоннасына 100 еуро көлеміндегі көміртегі салығымен толықтырылады, бұл қазақстандық шикізат экспорттаушыларының бұл салық енгізілген Еуропа нарығына әлсіздігін азайтуға көмектеседі. Еуропалық Одақ Қазақстанның ірі сауда серіктестерінің бірі болып табылады [4].

2026 жылдан бастап отандық экспорттаушылар Еуроодақ бюджетіне көміртегі шекарасы салығын төлейді, бұл қазақстандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне әсер етуі мүмкін. Сондықтан бүгінде экономиканың көміртегі қарқындылығын төмендету және экономикалық ысыраптардың алдын алу бойынша белсенді қадамдар жасауымыз қажет. Көмірсутегі шикізаты жоғары қазақстандық экспорт үшін импорттаушы елдердегі салықтар мен алымдар айтарлықтай қымбатқа түседі. Сондықтан өндіріс процестерін, оның ішінде бюджет қаражаты есебінен жаңғырту қажет. Қазақстандық бизнес

үшін көміртегі ізін анықтау, көміртегінің ішкі бағасын енгізу, көміртегі реттеуінің кәсіпорын шығындарына, оның инвестициялық жоспарларына әсерін модельдеу және талдау трендке айналуы керек, мұны ірі әлемдік компаниялар қазірдің өзінде жасап жатыр. Үкіметтің көміртекті реттеуді күшейту саясатын жалғастыруы маңызды.

Пайдаланылған деректер тізімі

1 Парижское соглашение от 12.12.2015г. [Электронный ресурс]. – https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_russian_.pdf

2 Указ Президента РК от 02.02.2023г. № 121 «Об утверждении Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года» [Электронный ресурс]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121>

3 **Xiaoyang G., Jingyi Y., Yang S.** Impact on green finance and environmental regulation on carbon emissions: evidence from China. // Environmental Economics and Management [Electronic resource]. – <https://doi.org/10.3389/fenvs.2024.1307313>

4 **Beaufils T., Ward H., Jakob M., Wenz L.** Assessing different European Carbon Border Adjustment Mechanism implementations and their impact on trade partners // Communications Earth & Environment [Text]. – 2023. – № 4 (1). – P. 131.

5 **Bistline J., Roney C., Wilson T., Blanford G.** Actions for reducing US emissions at least 50 % by 2030 // Electric Power Research Institute [Electronic resource] – 2022. – Vol. 376. – P. 922–924 – <https://doi.org/10.1126/science.abn0661>

6 **Carattini, S., Sen S.** Carbon taxes and stranded assets: Evidence from Washington state. – 2019. – 57 P. ISSN 2515–5709.

7 **Le, T. H., Chang, Y., Park D.** Renewable and nonrenewable energy consumption, economic growth, and emissions: International evidence [Text] [Text] // The Energy Journal – 2020. – Vol.41 (2). – P.73–92.

8 **Metcalfe, G. E., Stock, J. H.** Measuring the macroeconomic impact of carbon taxes // AEA Papers and Proceedings [Text] – 2020. – Vol.110. – P.101–06.

9 **Zhou, C., Zhang, X.** Measuring the efficiency of fiscal policies for environmental pollution control and the spatial effect of fiscal decentralization in China // International Journal of Environmental Research and Public Health [Text] – 2020. – Vol. 17(23). – P.8974–8993.

10 Сатыбалдин, А. А., Есекина, Б. К., Нурланова, Н. К. Парадигма энергии будущего: путь Казахстана // Экономика и экология. [Текст] – 2017. – №3 (63). – С. 206–209.

11 Yessekina B., Shalabekova A., Koshumov A. et al. Modernisation of the Strategic Planning for Decarbonisation in Kazakhstan [Text]// International Journal of Energy Economics and Policy. – 2021. – Vol.11 (3). – P.477–482.

References

1 Parizhskoe soglasenie, prinyatoe 12.12.2015g. [Paris Agreement adopted on December 12. – 2015]. – [Electronic resource]. – https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_russian_.pdf (Date of application: 13.01.2024).

2 Ukaz Prezidenta RK ot 2.02.2023g. № 121 «Ob utverzhdenii Strategii dostizheniya uglerodnoi neutralnosti Respubliki Kazakhstan do 2060 goda» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 2, 2023 – No. 121 «On approval of the Strategy for achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060»] [Electronic resource]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121>

3 Xiaoyang, G., Jingyi, Y., Yang, S. Impact on green finance and environmental regulation on carbon emissions: evidence from China. [Impact on green finance and environmental regulation on carbon emissions: evidence from China] // Environmental Economics and Management [Electronic resource]: – <https://doi.org/10.3389/fenvs.2024.1307313>

4 Beaufils, T., Ward, H., Jakob, M., Wenz, L. Assessing different European Carbon Border Adjustment Mechanism implementations and their impact on trade partners [Assessing different European Carbon Border Adjustment Mechanism implementations and their impact on trade partners] // Communications Earth & Environment [Text]. – 2023. – №4 (1). – P.131.

5 Bistline, J., Roney, C., Wilson, T., Blandford, G. Actions for reducing US emissions at least 50 % by 2030 [Actions for reducing US emissions at least 50 % by 2030]// Electric Power Research Institute [Electronic resource] – 2022. – Vol.376. – P. 922–924 <https://doi.org/10.1126/science.abn0661>

6 Carattini, S., Sen, S. Carbon taxes and stranded assets: Evidence from Washington state. [Carbon taxes and stranded assets: Evidence from Washington state.] [Text] – 2019. – 57 P. – ISSN 2515-5709.

7 Le T.H., Chang, Y., Park, D. Renewable and nonrenewable energy consumption, economic growth, and emissions: International evidence [Renewable and nonrenewable energy consumption, economic growth, and emissions:

International evidence] // The Energy Journal [Text]. – 2020. – Vol.41(2). – P. 73–92.

8 Metcalf, G. E., Stock, J.H. Measuring the macroeconomic impact of carbon taxes [Measuring the macroeconomic impact of carbon taxes] // AEA Papers and Proceedings [Text] – 2020, Vol.110. – P.101–06.

9 Zhou, C., Zhang, X. Measuring the efficiency of fiscal policies for environmental pollution control and the spatial effect of fiscal decentralization in China [Measuring the efficiency of fiscal policies for environmental pollution control and the spatial effect of fiscal decentralization in China] // International Journal of Environmental Research and Public Health [Text] -2020. – Vol.17(23). -P.8974-8993.

10 Satybaldin, A. A., Esekina, B. K., Nurlanova, N. K. Paradigma energii budushchego: put' Kazakhstana [Future Energy Paradigm: Kazakhstan's Path] [Text] – 2017. №3 (63). – P.206–209.

11 Yessekina, B., Shalabekova, A., Koshumov, A. et al. Modernisation of the Strategic Planning for Decarbonisation in Kazakhstan [Modernisation of the Strategic Planning for Decarbonisation in Kazakhstan] [Text] // International Journal of Energy Economics and Policy. – 2021. – Vol.11(3). – P. 477–482.

02.05.24 ж. баспаға түсті.

30.05.24 ж. түзетулерімен түсті.

31.07.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. Е. Жамиева¹, Г. А. Насырова², А. С. Нарынбаева³, Г. Е. Нурбаева⁴

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана;

³Инновационный Евразийский университет, Республика Казахстан, г. Павлодар;

⁴Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 02.05.24

Поступило с исправлениями 30.05.24

Принято в печать 31.07.24

ПРЕДПОСЫЛКИ ВНЕДРЕНИЯ УГЛЕРОДНОГО НАЛОГА. КАЗАХСТАНСКИЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

В статье раскрываются обстоятельства, предшествовавшие внедрению углеродного налога в Казахстане. Авторами представлен зарубежный опыт его внедрения и ретроспектива отечественного

экологического налогообложения. Так, в Швеции, первой внедрившей налог на выбросы углерода в 1991 году выбросы углекислого газа сократились на 25 %, в то время как ее экономика выросла на 75 %. Углеродный налог – не только экономически эффективный способ сокращения выбросов парниковых газов в атмосферу, но и политическая стратегия, направленная на стимулирование перехода на более чистые источники энергии. В качестве объекта исследования определен углеродный (карбоновый) налог как основной зеленый финансовый инструмент, применяемый в мировой и отечественной практике. В статье раскрыты преимущества и недостатки его введения для казахстанской экономики. В ходе исследования выявлено, что в Казахстане на протяжении долгих лет поступления в государственный бюджет от экологических платежей в сравнении с другими налогами были пренебрежимо малыми. Внедрение углеродного налога необходимо в ближайшем будущем поскольку отечественные экспортеры в скором времени должны будут платить пограничный налог в бюджет Евросоюза. Для обеспечения конкурентоспособности казахстанской продукции в 2023 году была принята «Доктрина достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года». Авторами были предложены основные направления развития зеленого налогообложения в ближайшей перспективе.

Ключевые слова: углеродный налог, экологические платежи, налоговые льготы, выбросы парниковых газов, квоты на выбросы углерода, углеродная нейтральность, декарбонизация.

*A. E. Zhamiyeva¹, G. A. Nasyrova², A. S. Narynbayeva³, G. E. Nurbayeva⁴

^{1,2}L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Republic of Kazakhstan, Astana;

³Innovative University of Eurasia, Republic of Kazakhstan, Pavlodar;

⁴Toraigyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 02.05.24

Received in revised form 30.05.24

Accepted for publication 31.07.24

PREREQUISITES FOR IMPLEMENTING A CARBON TAX. KAZAKHSTAN AND FOREIGN EXPERIENCE

The article reveals the circumstances preceding the implementation of the carbon tax in Kazakhstan. The authors present foreign experience in

its implementation and a retrospective of domestic environmental taxation. For example, Sweden, which was the first to introduce a carbon tax in 1991, saw its carbon emissions fall by 25 % while its economy grew by 75 %. A carbon tax is not only a cost-effective way to reduce greenhouse gas emissions, but also a policy strategy to encourage a transition to cleaner energy sources. The object of study is the carbon tax as the main green financial instrument used in global and domestic practice. The article reveals the advantages and disadvantages of its introduction for the Kazakh economy. The study revealed that in Kazakhstan, for many years, revenues to the state budget from environmental payments in comparison with other taxes were negligible. The introduction of a carbon tax is necessary in the near future since domestic exporters will soon have to pay a border tax to the EU budget. To ensure the competitiveness of Kazakh products, the «Doctrine of achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060» was adopted in 2023. The authors proposed the main directions for the development of green taxation in the near future.

Keywords: carbon tax, environmental payments, tax incentives, greenhouse gas emissions, carbon quotas, carbon neutrality, decarbonization.

Теруге 02.09.2024 ж. жіберілді. Басуға 30.09.2024 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

5,04 Мб RAM

Шартты баспа табағы 17,4

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: А. К. Мыржикова

Корректоры: А. Р. Омарова, М. М. Нугманова

Тапсырыс № 4278

Сдано в набор 02.09.2024 г. Подписано в печать 30.09.2024 г.

Электронное издание

5,04 Мб RAM

Усл.п.л. 17,4. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: А. К. Мыржикова

Корректорлар: А. Р. Омарова, М. М. Нугманова

Заказ № 4278

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz

www.vestnik-economic.tou.edu.kz